

УДК 338.432

КЫРГЫЗСТАНДА ҮЙ-ЧАРБАЛАРЫНДА МАЛ-ЧАРБАЧЫЛЫКТЫН ӨНҮГҮҮСҮ

Маматов Нурлан, ага окутуучу <nurlan.mamatov@manas.edu.kg>
Жунус Ганиев, PhD, доц. мелдетин аткаруучу <junus.ganiev@manas.edu.kg>
Разия Абдиева, PhD, доц. мелдетин аткаруучу <abdievaraziya@gmail.com>
Дамира Байгонушова, PhD, доц. мелдетин аткаруучу
 <damira.baigonushova@manas.edu.kg>
 Кыргыз-Түрк Манас университети

Кыскача мүнөздөмө

Айыл чарбасы өлкө экономикасынын маанилүү тармактарынын бири болгонуна жана жыл сайын белгилүү бир темп менен өсүп жатканына карабастан, ички дүң продукциядагы үлүшү жыл өткөн сайын азайып баратат. Жалпысынан караганда өлкөдөгү жалпы жумушчу күчүнүн төрттөн бири айыл чарбасында эмгектенүүдө. Демек, айыл чарбасында өндүрүмдүүлүктүн жана киреше деңгээлинин жогорулашы жумушчу күчүнүн төрттөн биринин жана жалпы калктын үчтөн экисин түзгөн айыл жергесинин жашоочуларынын бакубаттыгына өз таасирин тийгизет. Бул багытта бул макалада Кыргызстанда мал чарбачылыгы менен алектенген үй-чарбаларга жүргүзүлгөн сурамжылоого таянып, өлкөдөгү мал чарбачылык иш-аракеттеринин экономикалык аспекти каралды.

Негизги сөздөр: мал чарбачылык, экономика, айыл чарба

**THE DEVELOPMENT OF ANIMAL HUSBANDRY IN HOUSEHOLDS
IN KYRGYZSTAN**

PhD **Nurlan Mamatov** <nurlan.mamatov@manas.edu.kg>
 Assistant Professor, PhD **Junus Ganiev** <junus.ganiev@manas.edu.kg>
 Assistant Professor, PhD **Разия Абдиева** <abdievaraziya@gmail.com>
 Assistant Professor, PhD **Damira Baigonushova** <damira.baigonushova@manas.edu.kg>
 Kyrgyz-Turkish Manas University

Abstract

Despite the fact that agriculture is one of the important sectors of the economy and is growing at a certain pace, its share in the gross domestic product decreases every year. In total a quarter of the workforce is employed in the agricultural sector. Therefore, an increase in productivity and income in this sector will affect the well-being of a quarter of the workforce and the entire rural population, which is two-thirds of the country's total population. Thus, this article examines the economic aspects of animal husbandry in Kyrgyzstan on the basis of a household survey.

Keywords: animal husbandry, economy, agriculture.

РАЗВИТИЕ ЖИВОТНОВОДСТВА В ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВАХ КЫРГЫЗСТАНА

Маматов Нурлан, старший преподаватель <nurlan.mamatov@manas.edu.kg>
Ганиев Жунус, PhD исполняющий обязанности доцента, <junus.ganiev@manas.edu.kg>
Абдиева Разия, PhD исполняющий обязанности доцента, <abdievaraziya@gmail.com>
Байгонушова Дамира, PhD исполняющий обязанности доцента
 <damira.baigonushova@manas.edu.kg>
 Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

Аннотация

Несмотря на то, что сельское хозяйство является одним из важных секторов экономики и растет определенными темпами, его доля во внутреннем валовом продукте уменьшается с каждым годом. В совокупности четверть рабочей силы занята в сельскохозяйственном секторе. Поэтому рост производительности и уровня доходов в данном секторе окажет влияние на благополучие четверти рабочей силы и всего населения сельской местности, которое составляет две трети общего населения страны. Исходя из этого в данной статье изучены экономические аспекты животноводства в Кыргызстане на основе анкетирования домашних хозяйств.

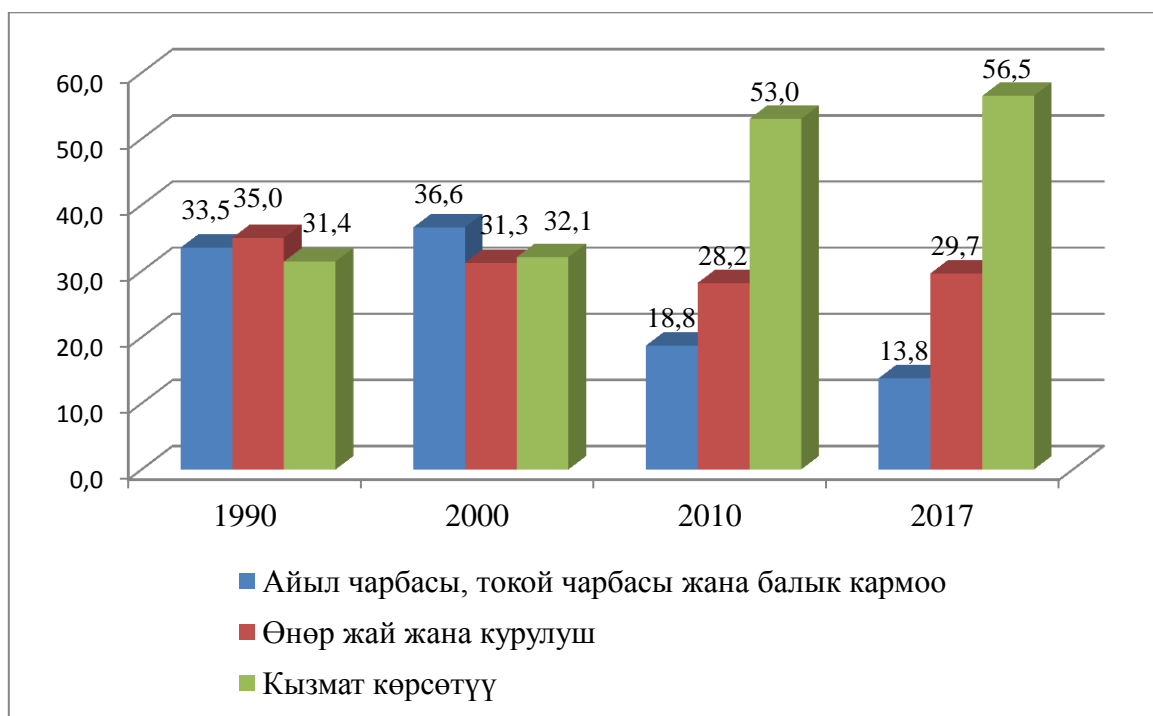
Ключевые слова: животноводство, экономика, сельское хозяйство.

Айыл чарбасы өлкө экономикасынын маанилүү тармактарынын бири болгонуна жана жыл сайын орточо 2-3% темп менен өсүп жатканына карабастан, ички дүң продукциядагы үлүшү жыл өткөн сайын азайып баратат. 2000-жылы өлкөдөгү жалпы кошумча нарктын 36,6%ын айыл чарба тармагы камсыз кылган болсо, 2010-жылы бул көрсөткүч 18,8%ды, 2017-жылы болсо болгону 13,8%ды түзгөн. Өнөр жай тармагынын үлүшүндө кескин өзгөрүүлөр байкалган эмес. Өзгөчө кызмат көрсөтүү тармагынын кошумча наркка салымы абдан жогорулаган. Дүйнө жүзүнүн жалпы дүң продукциясынын, т.а. кошумча наркынын түзүмү, Дүйнөлүк Банктын маалыматтары боюнча, 2017-жылы төмөнкүдөй болгон: айыл чарбасы – 3,77%, өнөр жайы – 27,01% жана кызмат көрсөтүү тармагы – 69,22%. Демек, дүйнө жүзүнүн орточосунан Кыргызстанда айыл чарбасынын үлүшү үч эсеге жакын жогору. Өнөр-жайдын үлүшү дээрлик дүйнөнүн орточосуна барабар болсо, кызмат көрсөтүү тармагы орточодон бир аз төмөн.

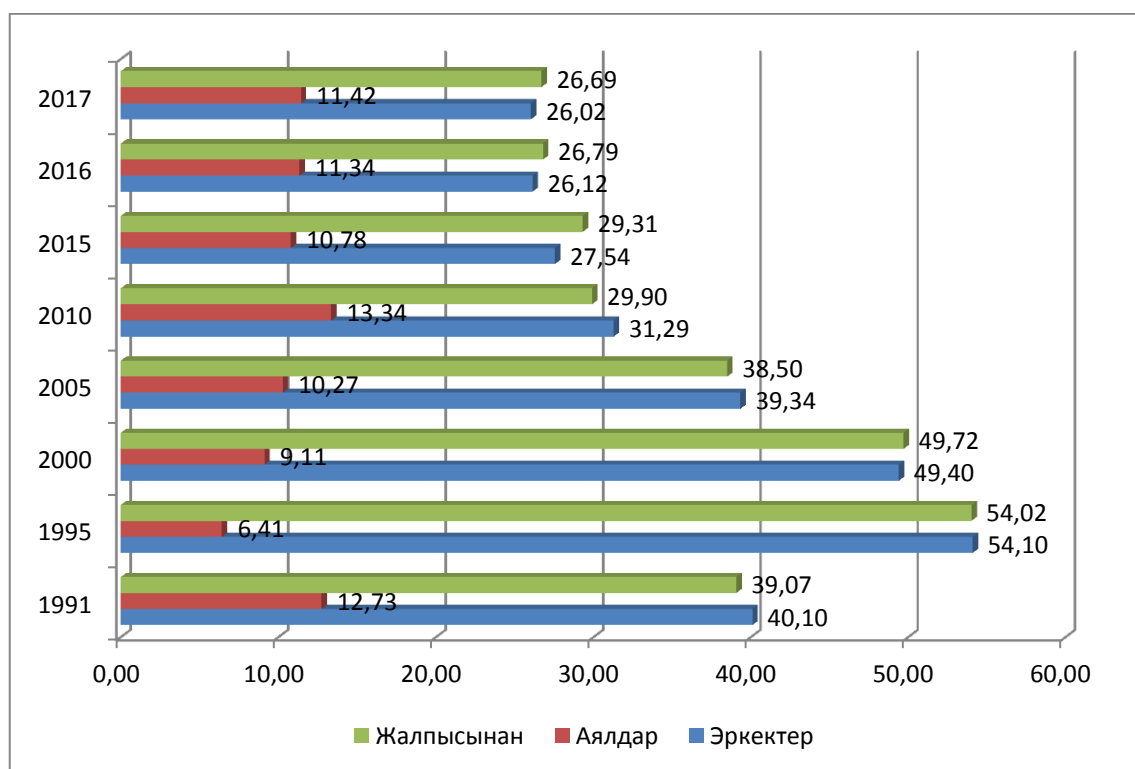
Айыл чарбасынын жалпы жумуштуулуктагы үлүшү 1991-жылы 39,1%ды түзсө, 2017-жылы 26,7%га барабар болгон. Айыл чарбасында эмгектенген эркектердин аялдарга салыштырмалуу көп экендиги статистикалык маалыматтардан ачык көрүнүп турат. Статистика боюнча, Кыргызстанда акыркы жылдары жумуш менен камсыз болгон аялдардын болжол менен 10-11%ы, эркектердин 26-27%ы айыл чарбасында эмгектенет. Бул көрсөткүч эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарына жана 2000-жылдарга салыштырмалуу бир топко төмөндөгөн.

Дүйнөлүк банктын маалыматтары боюнча, 2017-жылы дүйнө жүзүндө жалпы жумуш менен камсыз болгондордун 26,5%ы, анын ичинде аялдардын 27,3%ы, эркектердин 25,7%ы айыл чарбасында эмгектенген. Мындан дүйнө жүзүнүн орточосуна салыштырганда, Кыргызстанда аялдардын көбүрөөк башка тармактарда иштеп жатканын көрүүгө болот.

Жалпысынан караганда өлкөдөгү жалпы жумушчу күчүнүн төрттөн бири айыл чарбасында эмгектенүүдө. Демек, айыл чарбасында өндүрүмдүүлүктүн жана киреше деңгээлинин жогорулашы жумушчу күчүнүн төрттөн биринин жана жалпы калктын 65%ын түзгөн айыл жергесинин жашоочуларынын бакубаттыгына өз таасирин тийгизет. Бул багытта бул макалада Кыргызстанда мал чарбачылыгы менен алектенген үй-чарбаларга жүргүзүлгөн сурамжылоого таянып, өлкөдөгү мал чарбачылык иш-аракеттеринин экономикалык тараптарын карап чыгуу максат кылынды.

Сүрөт 1. Кыргызстандын ички дүң продукциясынын тармактар боюнча түзүмү
Булак: Дүйнөлүк Банктын маалымат базасы: <https://data.worldbank.org/>

Сүрөт 2. Айыл чарбасында иштегендердин жалпы жумуштуулуктагы үлүшү
Булак: Дүйнөлүк Банктын маалымат базасы (ILO уюмунун эсептөөлөрү):
<https://data.worldbank.org/>

Бул темада ар кайсы өлкөлөрдүн мисалында көптөгөн илимий эмгектер жарыяланган. Алсак, Герасимов (2012), Ситников (2014), Морозов (2016), Шумакова&Емельяненко (2016), Хаустова et al. (2016) Россиянын кээ бир аймактарында мал чарбачылыктын өзгөчөлүктөрүн, финансылык, экономикалык аспектерин жана маселелерин карашкан. Mundan et al. (2017),

Köseman&Şeker (2015), Vural&Fidan (2007), Demir et al. (2013) сыяктуу изилдөөчүлөр Түркиянын кээ бир аймактарындагы мал чарбачылык иш-аракеттеринин экономикалык абалын жана өзгөчөлүктөрүн караса, Mandaloğlu (2014) түрк элдеринде мал чарбачылыктын тарыхый аспектерин, Sarıca et al. (2004), Can&Sakarya (2012) Түркиядагы мал чарбачылык тармагынын, кооперативдердин абалын жана маселелерин изилдеп, абалды жакшыртуу боюнча маанилүү сунуштарын беришкен.

Кыргызстанда мал чарбачылыгы менен алектенген үй-чарбаларга жүргүзүлгөн сурамжылоодон төмөнкүдөй жыйынтыктар алынды. Сурамжылоого катышкан 332 респонденттин 60%га жакыны кесиптик жогорку мектепти аяктаса, болжол менен үчтөн бири жогорку билимдүү.

Таблица 1. Респонденттердин билим деңгээли

	Саны	Пайызы
Кесиптик жогорку мектеп	194	58,4
Университет	116	35,0
Жооп бербегендер	22	6,6
Жалпы	332	100

Сурамжылоого катышкандардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн санына байланыштуу суроодон төмөнкүдөй жыйынтыктар алынды. Мал чарбачылыгы менен алектенген үй-чарбалардын басымдуу бөлүгүнүн (60%дан көбүнүн) үй-бүлөсү 5-7 кишиден турат.

Таблица 2. Респонденттердин үй-бүлө мүчөлөрүнүн саны

	Саны	Пайызы
1-3 адам	28	8,4
4 адам	34	10,2
5 адам	64	19,3
6 адам	74	22,3
7 адам	60	18,0
8 адам	33	9,9
9-12 адам	16	4,8
Жооп бербегендер	23	6,9
Жалпы	332	100

Таблица 3. Респонденттердин баккан малынын түрү жана саны

Малдын саны	Жылкы		Топоз		Уй		Кой	
	саны	пайызы	саны	пайызы	саны	пайызы	саны	пайызы
1-5	125	37,7	24	7,2	143	43,1	45	13,6
6-10	53	16,0	6	1,8	86	25,9	55	16,6
11-20	26	7,8	5	1,5	40	12,0	60	18,1
21-40	2	0,6	2	0,6	9	2,7	59	17,8
41ден жогору	5	21,0	4	1,2	24	7,2	70	21,1
Жооп бербегендер	105	31,6	291	87,7	30	9,0	43	13,0
Жалпы	332	100	332	100	332	100	332	100

Үй-чарбалардын мал чарбачылык иш-аракетин жүргүзүүдө негизинен үй-бүлө мүчөлөрүнө таянаары аныкталды. Респонденттердин 58,1%ы мал жандыктарын үй-бүлө мүчөлөрү багаарын белгилесе, 25%ы үй-бүлө мүчөлөрү менен чабандын биргелешип багаарын билдирген. Атайын чабан жалдагандар болгону 11%ды түзгөн.

Үй-чарбалардын көпчүлүгү жылкы, уй жана кой багаарын белгилесе, топоз баккандар 12,3%ды гана түзгөн. Жылкынын, топоздун жана уйдун санын көпчүлүгү 5ке чейин, койдун санын болсо 10дон 40ка чейин деп көрсөткөн. Бул өлкөдөгү мал чарбачылык тармагынын негизинен майда чарбалардан тураарын айгинелейт. Натыйжалуулукту жогорулатуу үчүн ири кооперативдик чарбалардын түзүлүшүн стимулдоо зарыл.

Улуттук статистикалык комитеттин малга жана үй канаттууларга санак жүргүзүүсүнүн жыйынтыгы боюнча, 2017-жылы өлкөдөгү жалпы ири мүйүздүү малдардын саны 1 миллион 575 миңден, койлордун жана эчкилердин саны 6 миллион 78 миңден, жылкылардын саны 481 миңден ашкан. Кооперативдердин түзүлүшү бул потенциалдын туура пайдаланылып, эт жана эт продукцияларынын экспортуна да маанилүү салым кошоору талашсыз.

Сатып алынуучу жемдердин түрлөрү боюнча суроого негизинен арпа, жүгөрү жана беде жемдерин сатып алаарын белгилешкен. Мындан тышкары, үй-чарбалардан ар бир мал башына канча тоют берээри суралган. Алардын жоопторуна таянсак, бир малга туура келген орточо концентрат жемдин көлөмү 6,7 кг, кесек тоюттун көлөмү 22,7 кг, ал эми силостун көлөмү болсо 12,9 килограммды түзгөн.

Таблица 4. Ар бир мал башына берилген күндүк тоют эсеби

	Жооп бергендердин саны	Орточо чоңдугу, кг	Ишенимдүүлүгү 95%	Интервал
Концентрат жем	233	6,7	3,4	10,1
Кесек тоют	238	22,7	12,8	32,6
Силос	73	12,9	9,43	16,4

Жалпысынан алганда, мал чарбачылыгында тоют маселеси негизги маселелердин бирин түзөт жана малдын жана канаттуулардын санынын өсүшүнө тоют базасынын алсыздыгы терс таасирин тийгизүүдө. Ал тургай, тоюттун жетишсиздиги мал чарбасын өнүктүрүүдө негизги тоскоолдукка айланууда (Пиримбаев, 2007:184). Ошондуктан мал чарбачылыгын өнүктүрүү багытында бул маселеге да өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Малды кайсы билимге таянып багасыз деген суроого 420 респонденттин 45,9%ы ветеринардан кеңеш алып, 21,7%ы улуу кишилерден кеңеш алып, 32,3%ы өзүнүн билимине таянып багаарын билдирген. Алардын арасында 30 респондент ветеринардан жана улуу кишилерден кеңеш алаарын, 20сы ветеринардан кеңеш алып жана өзүнүн билимине таянаарын, 17си үч жолду тең колдоноорун белгилеген.

Мал чарбачылыктын негизги киреше булактарынын бири сүт өндүрүшү болуп саналат. Бул багытта үй-чарбаларга өндүргөн сүтүн кандайча колдоноору жөнүндө суроо узатылган. Бул суроого респонденттердин 42,8%ы сүт азыгын өз муктаждыгы үчүн колдоноорун, 43,3%ы ар кайсы жолдор менен сатаарын билдирген. Анын ичинде 27,1%ы сүт топтоочуларга, 11,1%ы сүтканаларга, 5,1%ы май, сыр заводдоруна тапшыраарын айткан.

Эт өндүрүшү боюнча, малдар ветеринардык көзөмөлдөн өткөрүлөбү деген суроого 332 респонденттин 266сы, т.а. 80,1%ы ооба, 5,7%ы жок деп жооп берсе, 14,2%ы бул суроону жоопсуз калтырган.

Дагы бир экономикалык суроо катары малдардын төл жана өлүм сандары жөнүндө суроо узатылган. Койлордун төлү жөнүндөгү суроого 262, өлүмү жөнүндөгү суроого 210 үй-чарба жооп берген. Алардын жыйынтыгы боюнча, респонденттердин 27,5%ы 10го чейин, 33,9%ы 20га чейин, 11,5%ы 30га чейин жана 27,1%ы 30дан көп төл алганын билдирсе, койлордун өлүмү боюнча 82,9%ы 10го чейин, 17,1%ы 10дон көп өлүм болгонун белгилеген. Жалпысынан абал канааттандырарлык деңгээлде деп айтууга болот.

Таблица 5. Өндүрүлгөн сүттүн сатылган жери

	Жооп бергендердин саны	Пайызы
Сүт топтоочу	90	27,1
Сүткана	37	11,1
Май, сыр заводу	17	5,1
Өз муктаждыгы	142	42,8
Жооп бергендер	46	13,8
Жалпы	332	100

Таблица 6. Ири малдардын төл жана өлүм сандары

Саны	Жылкы төлү		Жылкы өлүмү		Топоз төлү		Топоз өлүмү		Уй төлү		Уй өлүмү	
	Саны	Пайызы	Саны	Пайызы	Саны	Пайызы	Саны	Пайызы	Саны	Пайызы	Сан	Пайызы
0	-	-	11	14,3	1	2,9	3	17,6	-	-	14	16,9
1	24	14,1	31	40,3	4	11,8	7	41,2	41	15,3	40	48,2
2	37	21,8	13	16,8	4	11,8	5	29,4	53	19,8	20	24,1
3	32	18,8	10	13,0	5	14,7	-	-	44	16,4	2	2,4
4	27	15,8	5	6,5	5	14,7	-	-	41	15,3	2	2,4
5 жана андан көп	50	29,5	7	9,1	15	44,1	2	11,8	89	33,2	5	6,0
Жалпысы	170	100	77	100	34	100	17	100	268	100	83	100

Ал эми ири малдарда болсо абал төмөнкүдөй болгон. Жылкылардын төлү боюнча 170 респондент жооп берип, анын 70,5%ы 4кө чейин, 29,5%ы 4төн көп төл алганын белгилесе, өлүмү боюнча 77 респондент жооп берип, анын 90,9%ы 4кө чейин өлүм болгонун билдирген. Топоздордун төлү боюнча 34, өлүмү боюнча 17 респондент, уйлардын төлү жана өлүмү боюнча тиешелүү түрдө 268 жана 83 респондент жооп берген. Топоз боюнча, респонденттердин 55,9%ы 4кө чейин, 44,1%ы 4төн көп төл алганын айтса, 88,2%ы 4кө чейин өлүм болгонун белгилеген. Уй боюнча, респонденттердин 66,8%ы 4кө чейин, 33,2%ы 4төн көп төл алганын билдирсе, 94%ы 4кө чейин өлүм болгонун айткан. Бул багытта да жалпысынан абал канааттандырырлык деп айтуу менен бирге, малдардын өлүмүнүн санынын жогорулугунун рентабелдүүлүктү азайтуучу эң негизги факторлордун бири экенин белгилөө керек. Мында ветеринардык көзөмөлдүн жана кеңеш-көмөктүн да мааниси чоң.

Ошондой эле, мал чарбачылыгынын эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча көп жылдар мурун (Пиримбаев, 2007:184) айтылган кооперацияларды өнүктүрүү, комплекстүү адистештирүү жана салык, кредит, баа жана бажы саясаты боюнча чаралар системасын камтыган мамлекеттик колдоо программасын турмушка ашыруу сунуштары дагы деле актуалдуу бойдон калууда. Өлкөнүн тамак-аш коопсуздугун камсыздоо жана калктын үчтөн экисин түзгөн айыл тургундарынын бакубаттыгын көтөрүү үчүн мал чарбачылыгына жана жалпы эле айыл чарбасына өзгөчө көңүл буруп, комплекстүү саясат жүргүзүү зарыл.

Колдонулган адабияттар

1. Пиримбаев, Ж. Кыргыз Республикасынын экономикасы: окуу китеби. – Бишкек: КТМУ, 2007.
2. Герасимов, А.П. Экономические аспекты формирования скотоводства на этапах социального развития региона // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. – №17. – С. 51-54.

3. Ситников, Н.П. Управление экономической эффективностью животноводства // Сельскохозяйственные науки и агропромышленный комплекс на рубеже веков. – 2014. – №6. – С. 172-177.

4. Морозов, Н.М. Модернизация животноводства – теоретические и организационно-экономические аспекты // Техника и оборудование для села. – 2016. – №3. – С. 38-44.

5. Шумакова, О.В., Емельяненко, К.В. Приоритетные направления формирования экономической эффективности молочного животноводства: Материалы международной научно-практической конференции // Современное состояние, перспективы развития молочного животноводства и переработки сельскохозяйственной продукции. – 2016. – С. 7-10.

6. Хаустова, Г.И., Панина, Е.Б., Степанова, Т.А. (2016). Оценка влияния факторов на финансовую устойчивость животноводческих организаций // Экономика: вчера, сегодня, завтра. Том:6. №10А. – С. 117-129.

7. КРдагы малга жана үй канаттууларга санак жүргүзүүнүн жыйынтыгы (2017-жылдын аягына карата). – Бишкек: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2018.

8. Mundan, D. et al. Hayvancılık Sektörünün Kalkınma ve Sanayileşme Açısından Değerlendirilmesi: Adıyaman İli Örneği // Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi. – 2017. – № 9(17). – P. 237-244.

9. Vural, H., Fidan, H. Türkiye’de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri // Tarım Ekonomisi Dergisi. – 2007. – № 13(2). – P.49-59.

10. Köseman, A., Şeker, İ. Malatya İli Sığır, Koyun ve Keçi Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu // F.Ü.Sağ.Bil.Vet.Derg. – 2015. – № 29 (2). – P. 137-143.

11. Demir, P., Aral, Y., Sarıözkan, S. Kars İli Süt Sığırcılık İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetleri // YYU Veteriner Fakültesi Dergisi. – 2014. – № 25(1). – P. 1-6.

12. Can, M.F., Sakarya, E. Dünya ve Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel Gelişimi, İktisadi Önemi ve Mevcut Durumu // Vet. Hekim. Der. Dergisi. – 2012. – № 83(1). – P. 27-36.

13. Mandaloğlu, M. Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi // İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 2014. –№ 3(1). – P. 75-93.

14. Sarıca, Ş., Ulutaş, Z., Şahin, A. Türkiye Hayvancılığının Mevcut Durumu // GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi. – 2004. – № 21(1). – P. 91-98.